

פתיחה למסכת קידושין

שיעור זה קשור לכלל:

לימוד הסוגיא לאור המצוות

תמצית השיעור: מחלוקת הראשונים האם יש מצוה עצמית בקידושין או שהם הכשר למצות פריה ורביה, מעלה שתי צורות להתבוננות על ענין הקידושין. א. הקידושין יוצרים את הקשר הרוחני היורד אל חיי המעשה בנישואין. ב. הקידושין הם הדרך של האדם להתחבר אל הנצח בהמשכיות הדורות.

מנין המצוות בקידושין

הרמב"ם מנה בענין הקידושין שתי מצוות:

עשה רי"ב: היא שצונו לפרות ולרבות ולכוין לקיים המין, וזאת היא מצות פריה ורביה...

עשה רי"ג: היא שצונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האשה או בשטר או בביאה. וזו היא מצות קדושין...

הרא"ש (כתובות פ"א סי' י"ב) חולק על כך, וסובר שאין מצוה בקידושין, אלא היא הכשר למצות פריה ורביה:

כי פריה ורביה היינו קיום המצוה, ואם לקח פלגש וקיים פריה ורביה אינו מחוייב לקדש אשה, וכן הנושא זקנה איילונית או עקרה וכן סריס חמה שנשא מברכין ברכת חתנים, ואין חיוב במצוה זו שאין בה קיום מצות פריה ורביה, והילכך לא נתקנה ברכה במצוה זו אף בנושא אשה לשם פריה ורביה, כיון שאפשר לקיים מצות פריה ורביה בלא קידושין...

בשיעור נראה כי המחלוקת נובעת משתי גישות עקרוניות ביחס לנישואין ולקידושין.

סדר נשים

בשני מקומות סמכו חכמים את ששה סדרי משנה על הכתובים. האחד במדרש והאחד בגמרא.

במדרש תהלים (מזמור י"ט) אמרו:

"תורת ה' תמימה"¹. ר' תנחומא פתר ליה בשיתא סדרי משנה.
 "תורת ה' תמימה", זה סדר נשים, וכן הוא אומר "כלך יפה רעיתי ומום אין
 בך" (שיר השירים ד').
 "עדות ה' נאמנה", זה סדר זרעים, שהוא מאמין בחיי העולם וזורע.
 "פקודי ה' ישרים משמחי לב", זה סדר מועד, שיש בה סוכה ולולב, וכל
 מועדי השנה, שכתוב בהן "ושמחת בחגך" (דברים ט"ז).
 "מצות ה' ברה מאירת עינים", זו סדר קדשים, שמאיר עיניהם של חכמים.
 "יראת ה' טהורה", זה סדר טהרות, שמפריש בין טומאה לטהרה.
 "משפטי ה' אמת", זו סדר נזיקין שיש בו כל הדינים.

ובגמרא (שבת ל"א ע"א) אמרו:

אמר ריש לקיש: מאי דכתיב (ישעיהו ל"ג) "והיה אמונת עתיך חוסן ישועות
 חכמת ודעת וגו'", "אמונת", זה סדר זרעים, "עתיך", זה סדר מועד, "חוסן",
 זה סדר נשים, "ישועות", זה סדר נזיקין, "חכמת", זה סדר קדשים, "ודעת",
 זה סדר טהרות. ואפילו הכי "יראת ה' היא אוצרו".

וברש"י:

חוסן - לשון יורשין, ועל ידי אשה נולדו יורשין.

נראה ברור, ששתי גישות בענין הקשר בין האיש והאשה עולות משני המקורות.
 הגמרא רואה את הקידושין והנישואין כאמצעי לפריה ורביה, שהוא עיקר.
 המדרש רואה בנשיאת אשה את שלמותו של האדם, את הדרך השלמה לבנין החיים.
 המשכיות הדורות היא תוצאה של שלמות זו.

קידושין – מצוה עצמית?

הרא"ש (כתובות פ"א סי' י"ב) דן בגדריה של ברכת האירוסין:

יש מקשין על נוסח ברכה זו, למה אין מברכין 'אשר קדשנו במצותיו וצונו
 לקדש את האשה', ועוד, היכן מצינו ברכה כזאת שמברכין על מה שאסר לנו
 הקב"ה, והלא אין אנו מברכין שאסר לנו אבר מן החי והתיר לנו את
 השחוט, ועוד מה ענין להזכיר עריות בכאן. ועוד, מה לנו להזכיר חופה
 בכאן כיון שמברכין ברכת ארוסין בבית האירוסין ובלא חופה. ונראה לי כי
 ברכה זו אינה ברכה לעשיית המצוה, כי פריה ורביה היינו קיום המצוה, ואם
 לקח פלגש וקיים פריה ורביה אינו מחוייב לקדש אשה, וכן הנושא זקנה

¹ ובבבבדר רבה (פרשה י"ג, ט"ו-ט"ז) הקדימו ביאור: "אילים חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה
 חמשה, כנגד שלושה פסוקים של תורה שבהם ששה סדרי משנה, והן מן שתים פסקה, וכל פסקה ופסקה מן
 חמשה תיבות, ואלו הם: 'תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' וגו' פקודי ה' וגו' מצות ה' וגו' יראת ה' וגו'
 משפטי ה' וגו', לכן הקריבו לשלמים שלושה מיני קרבנות אלו כנגד השלשה פסוקים שבהם ששה סדרי
 משנה".

איילונית או עקרה וכן סריס חמה שנשא מברכין ברכת חתנים, ואין חיוב במצוה זו שאין בה קיום מצות פריה ורביה, והילכך לא נתקנה ברכה במצוה זו אף בנושא אשה לשם פריה ורביה, כיון שאפשר לקיים מצות פריה ורביה בלא קידושין... וברכה זו נתקנה לתת שבח להקב"ה אשר קדשנו במצותיו והבדילנו מן העמים וצונו לקדש אשה המותרת לנו ולא אחת מן העריות. והזכירו בו איסור ארוסות והיתר נשואות בחופה וקידושין שלא יטעה אדם לומר שהברכה של קידושין נתקנה להתירה לו, לכך הזכירו חופה לומר דדוקא ברכת חופה היא המתרת הכלה. ולהכי נמי הקדימו חופה לקידושין לומר והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה שאחר ברכת הקידושין.

ברכת האירוסין איננה ברכת המצוות, שכן הקידושין אינם מצוה. המצוה היא פריה ורביה, ואפשר לקיימה גם בלא קידושין. ועוד, מברכים ברכת אירוסין גם בקידושין שאין בהם קיום מצות פריה ורביה, כגון כשנושא איילונית או זקנה. על כן מסיק הרא"ש שברכה זו היא ברכת השבח, הנאמרת בזמן החופה, ולא ברכת המצוות.

מול דברי הרא"ש עומדים דברי הרמב"ם. הרמב"ם מנה שתי מצוות נפרדות:

עשה רי"ב: היא שצונו לפרות ולרבות ולכוין לקיים המין, וזאת היא מצות פריה ורביה...

עשה רי"ג: היא שצונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האשה או בשטר או בביאה. וזו היא מצות קדושין...

יש מצוה עצמית בקידושין, מלבד מצות פריה ורביה. גם כשנושא איילונית או זקנה - מקיים מצוה זו.

ברכת האירוסין היא ברכת המצוות לשיטת הרמב"ם (הל' אישות פ"ג הכ"ג):

כל המקדש אשה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח צריך לברך קודם הקידושין הוא או שלוחו ואחר כך מקדש כדרך שמברכין קודם כל המצות, ואם קידש ולא בירך לא יברך אחר הקידושין שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה.

המדרש שהזכרנו, רואה את הקידושין כדבר בעל ערך עצמי, ולא רק כאמצעי לפריה ורביה. הבנה זו מתאימה לשיטה המופיעה בדברי הרמב"ם, שהקידושין הם מצוה בפני עצמה. הגמרא, הרואה את הקידושין בעיקר כאמצעי לבנים, מתאימה לשיטה המופיעה בדברי הרא"ש, שאין מצוה עצמית בקידושין אלא הם הכשר למצות פריה ורביה.

הקידושין – יצירת הקדושה

גישתו של הרמב"ם ביחס לקידושין מתבארת בפתחת הלכות אישות:

קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה, כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה, שנאמר: "כי יקח איש אשה ובא אליה".

מהי משמעות הקנין שציותה התורה קודם לנישואין? מה פועל קנין זה בקשר בין האיש והאשה?

דברי המהר"ל (באר הגולה, באר השישי) מבארים את הענין, ומהווים בסיס להבנה עמוקה של הקידושין והנישואין.

ולפי גודל החטא שאין ראוי שיעשה, נחשב המעשה שהוא נוטה אל ההעדר והחטא בכל מקום, שכאשר רוצים להפליג בחומר החטא אמרו שבא על נערה מאורסה. והטעם, מפני כי הבא על נערה המאורסה לפי שהוא חוטא בקדושה שהנערה היא מקודשת לאחר והנה בא עליה, לכך הוא חוטא בקדושה. ואינו כמו מי שבא על בעולת בעל שכבר היא אשתו ואין כאן שם קדושין, ואף על גב דלא פקע מינה קדושין הראשונים מכל מקום אין שם מאורסה עליה רק בעולת בעל, ולכך המיתה של ארוסה חמורה מבעולת בעל, ומפני גודל החטא הזה הוא העדר גמור.

המהר"ל בדבריו עונה על שאלה חמורה.

הבא על נערה מאורסה נידון בסקילה, שהיא החמורה שבמיתות, ואילו הבא על אשה נשואה נידון בחנק, הקלה ממנה. הכיצד, והרי נשואה לכאורה חמורה יותר, שכבר אשת איש היא בפועל, וכיצד עונש הבא עליה פחות חמור?

מבאר המהר"ל, שהבא על נערה מאורסה "חוטא בקדושה".

אשה נשואה, קשורה לבעלה בקשר טבעי, של חיים משותפים. מהי משמעות הקשר קודם לנישואיה? והרי היא בבית אביה, והוא בבית אביו, ואף שאסורה לכל העולם, הרי אין היא אשתו בפועל.

החידוש שחידשה התורה בקנין הנעשה קודם הנישואין הוא נתינת מימד הקדושה לקשר שבין האיש והאשה. לא החיים המשותפים יוצרים את הקשר, כי אם הקשר הנשמת, הרוחני - קשר של קדושה, העומד למעלה מן החיים. איש המקדש אשה יוצר קשר של קדושה ביניהם. אין כל ביטוי אחר לקשר, מלבד עצם היותם קשורים. לא קשר מתוך החיים, אלא קשר הבא מעל לחיים, ומאיר אותם. הקידושין מבודדים את הצד של הקדושה שבקשר בין האיש והאשה, ועל כן הם חמורים יותר.

הנישואין הבאים בשלב שני הם המשך אל הקשר טבעי בין האיש והאשה, המתבטא בחיי המעשה. על ידי הקידושין הופכים חיים אלה לביטוי ולהופעה של הקשר הרוחני. על כן אין דין אירוסין באומות העולם, כדברי הירושלמי (קידושין פ"א ה"א):

הרי למדנו שהאשה נקנית בשלשה דרכים או בכסף או בשטר או בביאה. עד כדון בישראל, בגוים? ! רבי אבהו בשם רבי אלעזר: כתיב "הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל", על הבעולות הן חייבין ואינן חייבין על הארוסות.

האירוסין, המבטאים את העובדה שהקשר בין האיש והאשה אינו נובע מן החיים אלא מן הקדושה שמעליהם, אינם שייכים באומות העולם, שאכן לא להם חידשה התורה את הקנין. זהו גדר ישראלי.

"וארשתוך לי לעולם"

אנו מוצאים בכמה מקומות שהתורה ראתה בקשר האירוסין - הקידושין - משל לדברים אחרים, ומשמעות הדבר תבאר לאור הדברים דלעיל. אמרה תורה (דברים ל"ג, ד'): :

תוֹרָה צְנָה לְנוּ מִשֶּׁה מוֹרְשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב.

וּדְרֹשׁוּ חֲכָמִים (ברכות נ"ז ע"א):

הבא על נערה מאורסה (בחלום) - יצפה לתורה, שנאמר: "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב", אל תקרי מורשה אלא מאורשה.

הקשר בין התורה לישראל נמשל לקשר האירוסין. יש לשאול, לכאורה, הן האירוסין אינם מצב שלם, ושלמות הקשר היא בנישואין, ומדוע התורה היא "מאורסה" לישראל ולא נשואה להם?

במשל זה מלמדת התורה, כי הקשר של התורה לישראל איננו רק קשר מעשי. אין הוא נובע מכך שישראל למדים תורה ומקיימים מצוותיה. מקור הקשר הוא רוחני-נשמותי. מכח קשר פנימי זה, באים ישראל ללימוד התורה ולקיום מצוותיה. אין הקשר נבנה מלמטה למעלה - מכח מעשיהם של ישראל, אלא מלמעלה למטה. מכח הקשר העליון באים לקשר מעשי.

גם ארץ ישראל נקראת "מורשה", ככתוב (שמות ו', ח'):

וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי לְתֵת אֶתָּה לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֶתָּה לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה'.

אף כאן ניתן לדרוש: "אל תקרי מורשה אלא מאורשה". הקשר בין ישראל לארצם הוא קשר של אירוסין. אין הקשר נובע מחייהם של ישראל בארץ, אלא מן ההבטחה האלוקית שניתנה עוד קודם שהיו ישראל לעם וקודם שישבו בארצם. מכח קשר פנימי זה חיים ישראל בארץ.

ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קנין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החמרי או אפילו הרוחני. ארץ

ישראל היא חטיבה עצמית קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה. ומתוך כך אי אפשר לעמוד על התוכן של סגולת קדושת ארץ ישראל, ולהוציא לפועל את עומק חבתה, בשום השכלה רציונלית אנושית כי אם ברוח ד' אשר על האומה ככללה, בהטבעה הטבעית הרוחנית אשר בנשמת ישראל... (אורות עמ' ט')

כך מבאר הרב קוק זצ"ל את הכתוב (דברי הימים א' ט"ז, י"ט):

בְּהִיּוֹתְכֶם מְתֵי מִסְפָּר כְּמַעַט וְגָרִים בָּהּ.

בהיותכם מתי מספר, כמעט, וגרים בה. קשר הקדש של ישראל עם ארצו הקדושה אינו דומה לקשר טבעי, שכל עם ולשון מתקשר על ידו אל ארצו. הקשר הטבעי הוא מתפתח רק במשך זמן רב, על ידי המון מאורעות, על ידי עם רב ועצום שמתכנס יחד לדור באיזו ארץ בתור ישיבת קבע, ואז מתחילה איזו חבה הסתורית, הבאה מתוך התרגלות לפעם בלבבות הדורות הבאים, וקשר רוחני מתהווה בין העם והארץ. מה שאין כן הקשר האלהי ממקור הקדש, שנתקשרה כנסת ישראל בקדושת ארץ חמדה, שהתחיל החותם הקדוש הזה להיות מבליט בהיותכם מתי מספר, ובזמן קצר ותכוף, יחד עם הופיעם בארץ, ועוד קודם לכניסתם, על ידי ההערה האלהית העליונה, ובהיותם יושבים בתוכה לא ישיבה קבועה כי אם בתור גרים, ששום דבר שיסודו בטבע לא עזר לקשר הזה, שהופיע בתור יצירה אלהית, בדבר ד' וברית קדשו, בחק שבועת עולם, אשר הוא אמר ויהי. בהיותכם מתי מספר, כמעט, וגרים בה (עולת ראי"ה ח"א עמ' ר"ג).

הקשר ההסטורי איננו מקור הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל, אלא הוא תוצאה של "הקשר האלהי ממקור הקדש".

גם הקשר בין עם ישראל לקב"ה נמשל בכתוב לקשר של אירוסין (הושע ב', כ"א-כ"ב):

וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי לְעוֹלָם וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים. וְאֶרְשָׁתִּיךָ לִי בְּאֵמוּנָה וְיָדַעְתָּ אֶת ה'.

משמעות הדבר מתבארת על ידי הרב קוק זצ"ל בדרך דומה (עולת ראי"ה ח"א עמ' ל"ה):

וארשתיך לי לעולם. אף על פי שהנשואים הם יותר נערכים בדבקות מהארוסין, מכל מקום יש מעלה בארוסין, שהם מביעים את היסוד החוקי האצילי שבדבקות האלהית, שמתוך מעלתו אין בו התפסה לחקוי חמרי כלל. ודוקא החק העליון הזה הוא שאיננו מקבל שום שנוי, כי איננו תלוי בשום יחש, העלול להשתנות, כי אם הוא עומד בעצם צביון החק, שאי אפשר כלל לצייר אפן אחר. וזאת הדבקות השכלית, הבאה מצד ההכרה

שבהתגלותה פעם אחת בעצם בהירותה, איננה עלולה לקבל שום שינוי כלל, ונמצא שהיא קימת לעולם. וארשתיך לי לעולם.

הקשר "החוקי האצילי" הוא מקור החיים של עם ישראל ודבקתם בה', מלמעלה למטה. החיים המעשיים הם תוצאת הקשר, ולא מקורו.

"לְעוֹלָם חֶסֶן"

בגמרא נקרא סדר נשים: "חֶסֶן".

רש"י מבאר:

חוסן - לשון יורשין, ועל ידי אשה נולדו יורשין.

יש להבין את ביאורו של רש"י. לכאורה, שמו של סדר נשים כלל לא קשור לנשים, אלא ליורשים הבאים על ידיהן, והנחלה אותה יורשים בניו של אדם.² בעיון מעמיק נראה, שעומק גדול טמון בדברים אלה.

האדם הוא זמני: "יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ כְּהֵם שְׁכָעִים שְׁנָה וְאֵם בְּגִבּוֹרֹת שְׁמוֹנִים שְׁנָה" (תהלים צ', י'). אולם, נשמתו נצחית היא, ועל ידה קשור הוא אל הנצח. אף באדם יש ניצוץ נצחי. במה באה נצחיותו של האדם לידי ביטוי?

האדם קיים לנצח בשני דברים. בבניו ובנחלתו.

דורות ההמשך הבאים מכח האדם - משאירים חותם שלו לנצח. גם נחלתו קיימת לנצח - "דוֹר הַלֵּךְ וְדוֹר בָּא וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמֶדֶת" (קהלת א', ד'). כאשר נחלתו עוברת בירושה לבניו, הרי היא הופכת את חייו של האדם לחלק מן הנצח.

בניו של אדם היושבים על נחלתו - זו הצורה המלאה להמשכיות של האדם.

ההמשכיות באה מתוך הקשר בין האיש והאשה. כל אחד מהם לבד - הרי הוא חלקי, ומתוך כך הוא זמני. אין לו קיום נצחי. החיבור בין האיש והאשה הוא היוצר את ההמשכיות - את החוסן - בניים היורשים את נחלת אביהם. לשון חוסן מאחדת בין היורשים ובין הנחלה, והיא מבטאת את נצחיותו של האדם, שעל כן נתייחדה לסדר נשים - כך הופך האדם לחלק מן הנצח.³

דברים אלה מתבארים בדבריו של הרב קוק זצ"ל (אורות הקודש ח"ג עמ' רצ"ח):

יצרא דעירות יוכל ללפף את האדם יותר עמוק מהשורש של קישור החיים שלו עצמו, מפני שהוא נעוץ בנטיית המשך החיים של הדורות כולם. ולעומת זה בקדושה יכולים לעלות על ידי קדושת הברית למדרגת דוגמא של צדיק בכל הדורות. שני לזה הוא ענין חמדת גזל, שהרכוש הוא גם כן

² "נחלה" מתורגמת על ידי אונקלוס: "אחסנא", ראה למשל במדבר י"ח, כ"ג.

³ מובן גם מדוע סדר נשים פותח במסכת "יבמות". מסכת זו מבטאת יותר מכל את הקשר שבין נישואין לנחלה: שם המת על נחלתו בא על ידי נישואי אשתו של המת לאחיו.

מעמיד על רגליו את הדורות בתור ירושה, שאהבת הקנין הרעה, תוכל להשפיל מאד, והטובה שבקדושה תוכל לעלות למרומי החיים ועליוניותם.

שני הכוחות החזקים באדם הם יצר העריות וחמדת הממון. יכול האדם להגיע על ידיהם לגבהי שחקים או לבאר שחת.

חוסנו של האדם יוצא אל הפועל על ידי התקשרותו לאשה, ועל ידי נחלתו, וזהו סוד נצחיותו.